

D E C A T E C H I S A N T

*“Die Mij vroeg zoeken,
zullen Mij vinden”*

februari 2008 - 17^e jaargang - nr. 2

**Stellingen van Melanchthon
bij het behalen van de graad van
baccalaureus biblicus
9 september 1519**

Mensen houden van nature van zichzelf. Zij zijn echter niet in staat God lief te hebben om Hemzelf

Zowel de Goddelijke als de natuurlijke wet eisen dat we God liefhebben om Hemzelf

Omdat wij dat niet kunnen, is de wet er de oorzaak van dat wij God slaafs vrezen

Het is onvermijdelijk te haten waar men bang voor is

Zo bewerkt de wet dat God door ons gehaat wordt

Zoals haat niet het begin van liefde is, zo is ook slaafse vrees niet het begin van kinderlijke vrees

Hieruit volgt ook dat slaafse vrees niet het begin van de bekering is

Dus is gerechtigheid een weldaad van Christus

Al onze gerechtigheid is een gratis geschonken toerekening van God

Per conclusie is het niet overdreven om te beweren dat ook onze goede werken zonde zijn

Wij kunnen alleen eerlijk toestemmen wat we begrijpen of ervaren

Voor een christen is het niet nodig méér te geloven dan wat de Bijbel zegt

Dus ben je nog lang geen ketter wanneer je het niet eens bent met een kerkelijk concilie of synode

Geloof dat aan Gods genade voorafgaat, is alleen maar inbeelding

Wie zich schuldig maakt aan één gebod, staat aan alle schuldig

1 Filippus Melanchthon

De naam van de hoofdpersoon van dit themanummer, Filippus Melanchthon, is moeilijk genoeg om je tong bij wijze van spreken over te breken. De voornaam gaat nog wel – al is die niet minder dan de achternaam afkomstig uit het Grieks. ‘Filippus’ komt van twee Griekse woorden (‘filo’ / ‘liefde’ en ‘hippos’ / ‘paard’) die samen betekenen ‘Paardenvriend’. De achternaam is ook een samenstelling van twee Griekse woorden en wel de woorden ‘Melan’ dat ‘zwart’ betekent, en ‘Chthon’ dat ‘aarde’ of ‘grond’ betekent.

De man over wie het nu gaat, is dus – zo zou je denken – afkomstig uit Griekenland. Maar dat is niet zo en ook zijn ouders zijn van afkomst geen Grieken. De kleine Filippus wordt op 16 februari 1497 in Bretten, een klein stadje, 50 kilometer ten zuiden van Heidelberg in het keurvorstendom De Paltz, geboren; in Duitsland dus. Zijn vader die een kundige smid is, heet ‘Schwarzerd’. Een Duitse naam dus. Deze naam betekent iets als ‘zwartaard’, net zoals wij het woord grijsaard kennen. Maar zijn zoon gaat de meeste tijd door het leven met die bijna onuitsprekelijke naam Melanchthon.

Hoe komt dat? Dat hebben we te danken aan een oudoom van Filippus. Hij heet Reuchlin (of op zijn Grieks: *Kapnio*), woont in Pforzheim (tussen Karlsruhe en Stuttgart), en is in het Europa van zijn tijd ongeveer de meest geleerde man. Deze man is verzot op Grieks. Na de dood van Filippus’ vader (op 48-jarige leeftijd in 1507) krijgt hij de 10-jarige jongen in huis. En omdat hij Schwarzerd een veel te gewone naam vindt, vergriekst hij deze, naar de gewoonte van die tijd, in Melanchthon (dit moet je uitspreken als melan-gton).

Jeugd

In 1497 wordt Filippus geboren. Hij kan erg goed leren en gaat met twaalf jaar al naar de universiteit in Heidelberg. Als 15-jarige geeft hij al een keer college. In 1511 slaagt hij voor zijn ‘baccalaureaat’ (soort drs.). Hij zou nu verder mogen studeren om te promoveren, maar het college van hoogleraren vindt de tengere jongen niet oud en groot genoeg. Daarom gaat hij op advies van zijn oudoom naar Tübingen, zo’n zeventig kilometer ten zuidoosten van Pforzheim. Daar ontvangt hij in 1514, als hij bijna zeventien is, de titel van magister; hij is de beste van de klas.

Melanchthon krijgt werk bij een boekdrukker. Misschien kijk je verbaasd: iemand die zo knap is dat hij met zestien al doctor in het Grieks is, gaat die bij een boekdrukker werken?

2___Ja, want dat is in die dagen een bijzonder aanzienlijke en wetenschappelijke positie, want deze drukker geeft Griekse boeken uit; en wie kan die corrigeren dan alleen mensen die Grieks kunnen? En wie kunnen er Grieks? Nog steeds maar een paar mensen.

Melanchthon zal er een belangrijk aandeel in hebben dat dit gauw verandert: binnen twee jaar publiceert de talentvolle jongeman een Griekse grammatica, waarin hij op eenvoudige manier de beginselen van de Griekse taal uitlegt.

Professor in Wittenberg

In 1518 schrijft Frederik de Wijze, de belangrijkste van al de Duitse vorsten, een brief aan de wereldberoemde geleerde Johannes Reuchlin of hij niet iemand weet die aan zijn pas gestichte universiteit de eerste hoogleraar in de Griekse, en iemand die het in de Hebreeuwse taal kan worden. Reuchlin denkt wat betreft het Grieks direct aan zijn achterneef en beveelt Melanchthon aan. Zo wordt de 21-jarige jongeman dat jaar professor in de Griekse taal aan de universiteit van Wittenberg, de hoofdstaf van het keurvorstendom Saksen. Wanneer hij vertrekt zegt zijn oudoom: "Ik geef je de zegen van Abram mee tegen wie God zei: ga uit uw land en uit uw familie naar het land dat Ik u zal aanwijzen; en Ik zal u zegenen. Zo zal, naar ik hoop, jouw toekomst zijn, beste Filippus, mijn zoon en mijn troost. Ga dus met goede, blijde moed!"

Filippus heeft er wel zin in, al is Wittenberg in die tijd nog een klein en onbetekenend stadje in het noordoosten van het grote Duitse keizerrijk, wel 500 kilometer van Pforzheim vandaan. De universiteit staat er om bekend dat daar een goede sfeer heerst, waar alle ruimte is om op een frisse manier de studie aan te pakken.

In 1512 is in Wittenberg een monnik uit Erfurt als professor aangesteld die de wereld op haar grondvesten zal doen beven. Zijn naam is Maarten Luther. In 1517 schrijft Luther zijn 95 stellingen en spijkt ze op 31 oktober aan de deur van de kapel van het keurvorstelijke kasteel.

Wanneer Melanchthon in augustus 1518 in Wittenberg komt, hebben deze stellingen nog niet veel bekendheid gekregen. Melanchthon weet dan ook niet wat hem boven het hoofd hangt, net zomin als zijn oudoom het weet wanneer hij bij de keurvorst zijn neef Filippus als professor aanbeveelt. Later heeft Reuchlin er bitter spijt van dat hij de aanleiding of de oorzaak ervan is dat Filippus in het kamp van Luther terecht is gekomen. Maar gedane zaken nemen geen keer en in de weg van Gods voorzienigheid is Filippus zo onder de waarheid gekomen.

3 De piepjonge, tener gevormde, schuchtere professor die met zijn figuur een beetje verlegen is, maakt niet veel indruk. Luther vindt het aanvankelijk dan ook maar wat jammer dat deze jongen nu Grieks moet doceren. Hij had liever een andere gehad. Maar niet zodra houdt Melanchthon zijn eerst rede, of Luther staat in vuur en vlam – en hij niet alleen: zo geweldig vindt hij deze toespraak dat hij met de veertien jaar jongere collega direct vriendschap sluit. Hij vergelijkt hem met kleine David die de reus verslaat.

Zijn intrederede

Wat is dan zo bijzonder aan deze intrederede (die we met een duur woord de inaugurele rede noemen)? Wel, Melanchthon zet uiteen hoe hij denkt dat de universitaire studie moet worden gereformeerd of hervormd.

Ik kan me voorstellen dat universiteitshervormingen je niet bar veel interesseren. Maar Luther wel. Waarom dan? Omdat gewoonlijk de middeleeuwse manier van studeren in het kort hierop neer komt, dat de Bijbel nooit aan bod komt. In de voorstellen van Melanchthon nu, krijgt de studie van de oude talen, vooral Grieks, maar ook Hebreeuws, ruime aandacht: *“Zo komt de glans en de inhoud van de woorden tot ons.”* De leus is: *ad fontes!* = terug naar de bronnen; namelijk van de West-Europese beschaving, dus ook terug naar de Griekse taal. En Luther weet maar al te goed hoe belangrijk de studie van de grondtekst is om de Bijbel te kunnen begrijpen. Des te meer hij studeert in de oorspronkelijke taal, des te helderder het hem wordt hoeveel er in zijn kerk mis is. Daarom besluit hij direct om Griekse les te nemen van de kersverse professor.

Dat in de middeleeuwen zoveel bijgeloof in de kerk kan ontstaan en dat er in die eeuwen langzamerhand zoveel dwalingen kunnen binnensluipen, is mede te wijten aan het gebrek aan kennis van de grondtalen. Bijna niemand in heel Europa kan Grieks en nog minder mensen kunnen enigszins Hebreeuws begrijpen. Daarom is men bij het uitleggen van Gods Woord eeuwenlang afhankelijk van de Vulgaat (de niet zo zuivere Latijnse vertaling van de Bijbel).

De studie aan de scholen en vooral de universiteiten is ook eeuwenlang niet anders dan alleen het nakauwen van wat anderen voorkauwden: commentaren schrijven op de commentaren van anderen, en verklaringen produceren op beweringen van allerlei geleerden – dus een nogal tweederangs gebeuren. Sinds een paar jaar is er echter weer belangstelling voor de klassieke talen. Dit is mede gekomen door de invloed van het **humanisme** (ook wel **Renaissance** genoemd). Het zou niet erg interessant voor de meeste lezers zijn, denk ik, als ik zou uitweiden over wat het humanisme allemaal betekent. Het komt er kort op neer dat de mensen belangstelling krijgen voor de bronnen van de beschaving – vanaf de 14de eeuw in Italië en daarna ook in Noord-Europa, onder andere in Nederland en Duitsland.

Ze willen zelfstandig onderzoeken en niet afhankelijk zijn van anderen. Daarom willen ze ook de talen waarin de oorsprong van de beschaving is beschreven, zelf kunnen lezen. Hierdoor komt de Griekse taal in de belangstelling en zo gebeurt het dat de Bijbel weer in de grondtalen kan worden gelezen. Erasmus van Rotterdam (misschien wel de meest beroemde Nederlander) mag hier erg veel voor betekenen. Hij is namelijk de eerste die het Nieuwe Testament uitgeeft in het Grieks. Omdat ook net de boekdrukkunst is uitgevonden, kan deze eerste uitgave van het Griekse Nieuwe Testament over alle landen van Europa worden verspreid. Het maakt heel wat los. Iedereen is enthousiast. Luther gebruikt dit boekje intensief en geeft er les uit. God zegent deze taalkundige hulp van Erasmus om de kerkhervorming of Reformatie te laten ontstaan en te bevorderen.

In zijn eerst rede als professor benadrukt Melanchthon verder het belang van de zalving van de Heilige Geest om de Bijbel te verstaan; verder dat een student helder moet kunnen denken – waarin hij onderwezen moet worden. Hij zegt:

“Geleid door de Heilige Geest, en begeleid door onderwijs in de talen en andere vakken is het ons mogelijk de toegang te vinden tot het Heilige.”

“Wanneer we onze onderzoekende geest helemaal op deze bronnen hebben gericht, zullen wij beginnen Christus te verstaan; Zijn opdracht zal ons duidelijk worden en wij zullen met die gelukkig makende zoetheid van Goddelijke wijsheid helemaal vervuld worden.”

Hij zegt het allemaal misschien nog niet zo zuiver, maar het is voor Luther wel duidelijk dat deze onaanzienlijke geleerde heel wat in zijn mars heeft, en dat hij al meteen aan het begin de spijker op zijn kop slaat. Wat een verfrissend geluid als je dit nog nooit eerder hebt gehoord. Altijd was er die taaie, saaie en Christusloze filosofie – en nu komt Gods Woord in zicht!

“Wij mogen het heilige niet schaamteloos ontwijden en de theologie niet vermengen met wereldse of menselijke wetenschap. Daarom moet een ieder die in het Goddelijke ingewijd wil worden, de oude Adam uitdoen en de nieuwe Adam aandoen; dat houdt in: het juk van de sluwe slang met hemelse kracht verbreken en in de afgrond der hel werpen.”

Melanchthon haalt in dat verband het boek Hooglied aan en zegt dat op deze manier de hemelse Bruidegom ons tegemoet zal komen en ons Zijn kussen zal geven. *“Dit is de vrucht van de hemelse wijsheid.”*

Aan het einde van zijn toespraak maakt hij bekend college te gaan geven over onder andere de brief van Paulus aan Titus.

5 Vriend van Luther

Melanchthon en Luther, de beide begaafde professoren worden dus vrienden; een vriendschap die hun leven lang duurt. Ze zijn heel verschillend van karakter, en zo vullen ze elkaar aan. De geleerde Melanchthon, altijd bezonnen, vredelievend; de impulsieve Luther, opvliegend, een 'flapuit'. Ook inhoudelijk is er nu nog een groot verschil en in zekere zin (min of meer) zal het er altijd blijven: Melanchthon verwacht in de weg der middelen heel wat van opvoeding en onderwijs; Luther is er én uit eigen ervaring én uit de Schrift heel diep van doordrongen dat er geen goed van mensen is te verwachten hoe goed je ze ook opvoedt of onderwijst. In april van datzelfde jaar verdedigde hij voor studenten van de universiteit in Heidelberg de opvatting dat we totaal geen goede werken kunnen doen, dat we ons totaal niet kunnen voorbereiden op Gods genade, en dat we ook totaal geen vrije wil ten goede hebben.

Ook hun levensweg is tot nu toe heel verschillend: Melanchthon benadert in het begin de Bijbel als studieboek om de waarheid te leren kennen; Luther heeft de inhoud van de Bijbel zielsbevindelijk doorleefd. In een gevecht van leven op dood heeft hij de Bijbel leren verstaan als de levende stem van Gods oordeel en begenadiging. En hij leert dit nog steeds!

Toch worden zij vrienden – en heel innige vrienden. Luther heeft hoop op de kracht van Gods Woord: het gaat Melanchthon om de zuivere inhoud van de Schrift en als hij deze maar vlijtig bestudeert, zal hij wel leren hoe negatief het er met ons mensen voorstaat. Dan ook zal hij de genade wel waarderen. Dan zal de Bijbel Melanchthon gaan lezen...

Vanaf het begin komt Melanchthon op deze manier sterk onder de invloed van zijn veertien jaar oudere vriend: hij leert dat de Bijbel meer is dan een regel om goed te leven. Hij is Gods openbaring, die onvoorwaardelijk geloof eist. En zo leert Melanchthon radicaal buigen onder het gezag van Gods Woord. Een gevolg hiervan is dat hij veel beslist dan Luther op dat moment het gezag van de kerkelijke traditie verwerpt.

Hoe hartelijk Luther Melanchthon liefheeft, kunnen we lezen in een brief van oktober van hetzelfde jaar. Luther moet naar Augsburg (een reis van duizend kilometer totaal) om verantwoording af te leggen aan kardinaal Cajetan, en hij vreest dat het hem zijn leven zal kosten.

6___Dan schrijft hij: “Ik ben bereid te sterven, maar als dat gebeurt, zou het voor mij het bitterste zijn dat er dan aan onze pas begonnen vriendschap een eind zou komen.”

Graag luistert Luther naar het taalkundige inzicht van zijn vriend die niet alleen van de grondtekst van het Nieuwe Testament (het Grieks), maar ook van het Oude Testament (het Hebreeuws) verbazend veel verstand heeft.

Van toeschouwer tot betrokkene

Voor dat Melanchthon er erg in heeft, wordt hij meegenomen (meegesleurd) in de strijd die rondom Luther losbrandt. In de zomer van het volgende jaar, 1519, moet Luther bij een godsdienstgesprek in Leipzig zijn (zo'n 70 km enkele reis) om met dr. Johann Eck, van de universiteit te Ingolstadt, te disputeren over de 95 stellingen en andere voor de paus irritante uitspraken die Luther inmiddels heeft gedaan. Melanchthon gaat mee. En daar wordt hij meer dan ooit gewonnen voor de zaak van Luther = de zaak van de reformatie = de zaak van de waarheid; van God dus! Heel wat keren kan hij Luther tijdens het debat allerlei nuttige dingen in het oor fluisteren, want de kennis van Melanchthon is verbazend groot wat betreft de kerkvaders en de betekenis van de Griekse tekst van de Bijbel.

Over het dispuut schrijft hij aan zijn vriend, Johannes Oecolampadius in Augsburg (later hervormer in Bazel):

“Hier is duidelijk geworden wat voor hemelsbreed verschil er bestaat tussen de door Luther gerepresenteerde theologie van Christus én de filosofie van Aristoteles die door de schoolgeleerden wordt aangehangen.”

Aristoteles was een heidense Griekse wijsgeer die 350 jaar voor de geboorte van Christus leefde. Bij de roomse kerk en bij bijna heel de geleerdenwereld van de middeleeuwen gold hij als absoluut gezaghebbend.

Over Luther tijdens het dispuut schrijft hij:

“Ik kan niet anders dan deze waarachtige en rein christelijke geest liefhebben.”

Luther schrijft over het optreden van zijn vriend tijdens het dispuut: “Ik moet eerlijk bekennen dat ik op niets méér prijs stel dan op zijn instemming. Het oordeel en het gezag van deze man is mij meer waard dan veel duizenden ellendige Ecken. Ik zou geen ogenblik aarzelen mijn mening te herzien, als deze geleerde man het in een of ander opzicht niet met me eens zou zijn.

7 Toch prijs ik Filippus niet, want hij is een schepsel van God en in zichzelf is hij niets. Ik eer in hem het werk van mijn God.”

Sinds dit godsdienstgesprek doorziet Melanchthon dat niet alleen het *misbruik* van Aristoteles, maar dat heel de ‘wijsheid’ van deze heiden in strijd is met de Schrift en dat het eigenlijke karakter van het Evangelie wordt ontkracht door het wijsgerige stelsel van Aristoteles.

De brief aan Oecolampadius komt in de openbaarheid, zodat nu voor iedereen duidelijk wordt dat Melanchthon partij kiest voor Luther en tegen de roomse leringen omdat die van de Heilige Schrift afwijken. Dr. Eck verdedigt zich. Melanchthon schrijft daarop een antwoord, waarin hij duidelijk maakt dat niet de kerkelijke traditie of het gezag van de kerkvaders, maar alleen de Heilige Schrift rechter is en kan zijn in het verschil tussen Luther en de paus.

Melanchthon kiest dus bewust voor het ‘sola scriptura’. Vanaf dit moment is Melanchthon geen toehoorder of toeschouwer meer in het grote kerk-schokkende gebeuren rondom Luther, maar is hij er tot over zijn oren bij betrokken.

Ontferd

In het commentaar van Luther, dat ditzelfde jaar uitkomt, schrijft Melanchthon een voorrede, waarin hij openlijk belijdt dat Luther het middel is, waardoor hij de uitweg uit de doolhof vindt.

Deze positiebepaling kost hem meteen de sympathie van zijn hooggeachte oudoom, Reuchlin. Wel doet die eerst nog zijn best om zijn talentvolle achterneef terug te halen uit Wittenberg en de invloedssfeer van Luther, maar alle verlokkelijke aanbiedingen kunnen Melanchthon niet losweken van de leer der waarheid en haar kampvechter, Maarten Luther. Al kost het hem daarbij Reuchlins uiterst waardevolle bibliotheek, die hem al per testament was vermaakt, toch schrijft hij:

“Ik zou liever sterven dan mij van Luther laten wegtrekken.”

De oude man verandert vervolgens zijn testament en schenkt net voor zijn dood in 1522 (op de leeftijd van 67 jaar) zijn hele boekenbezit aan de monniken van Pforzheim. Meer dan uit iets anders blijkt hieruit de standvastigheid waarmee Melanchthon voor de reformatie partij kiest.

Na een jaar behaalt de professor klassieke talen, op aandringen van Luther, een graad in de theologie, zodat hij ook in de theologische faculteit college mag geven, en wel in de uitleg van het Nieuwe Testament.

8___Bij gelegenheid van dit examen stelt hij een paar stellingen op, die je op de binnenkant van de omslag (voorkant) kunt vinden. De verdediging ervan is zó goed, dat Luther schrijft: “Hij antwoordde zó, dat voor ons allen duidelijk bleek: hij is een wonder. Als Christus het wil zal deze man vele Maarten Luthers overtreffen. Hij is een vreeswekkende tegenstander van de duivel en de scholastieke (=roomse) theologie. Misschien ben ik alleen maar de voorloper van Filippus, die voor hem de weg moet bereiden in de geest en kracht van Elia.”

Getrouwd

Op een dag in november in 1520 kondigt Melanchthon bij de deur van het collegelokaal, bij het weggaan, aan dat er de volgende dag geen college zal zijn. Waarom niet, vertelt hij er niet bij... Het is omdat hij de volgende dag in het huwelijk zal treden, en wel met de dochter van de burgemeester, Katharina Krapp.

Eerst wil Melanchthon niet trouwen: het kost immers erg veel tijd. Tijd die hij veel nuttiger kan besteden, namelijk aan de studie van Grieks en Hebreeuws. Maar Luther merkt op dat zijn geliefde vriend veel te hard werkt. Als dat zo doorgaat, wordt hij overspannen of sterft hij van uitputting. Daarom adviseert hij, en alle vrienden stemmen daar mee in, om een vrouw te zoeken. Na lang aandringen geeft Filippus aan deze dringende adviezen gehoor. En hij heeft er geen spijt van. Hij krijgt in Katharina een goede, zachtaardige en vriendelijke vrouw die voor de kinderen een liefhebbende moeder is. Als Dorkas in de Bijbel staat ze altijd klaar voor hen die in nood zijn. Ze voert haar huishouding zo zuinig mogelijk om maar zo veel ze kan, weg te geven aan hen die gebrek lijden.

Melanchthon en zijn vrouw krijgen vier kinderen: Anna, Filippus, Georg en Magdalena.

Eén van de eerste gebeurtenissen in het leven van de pas getrouwde Melanchthon is het verbranden van de pauselijke banbul. Op 10 december 1520, zestig dagen nadat hij deze van de paus heeft gehad, verbrandt Luther dit document van pauselijke macht en schudt hij het juk van de roomse kerk, de antichrist, de paus, van zich af. Dit is ook voor Melanchthon een ingrijpend gebeuren als we bedenken dat volgens alle mensen in die tijd Luther nu niet meer zalig kan worden... En Melanchthon kiest zijn partij! Hij kondigt bij de studenten deze verbranding aan en nodigt ze uit om er bij te zijn.

9 Naar aanleiding hiervan schrijft hij zijn eerst reformatorische geschrift, waarin hij niet zozeer Luther verdedigt, als wel de leer van Luther. Hij doet dit op een ter zake en uiterst kundige manier. Hij is in onderscheid met Luther systematisch / ordelijk.

In april 1521 scheiden zich de wegen van Melanchthon en Luther. Luther moet zich voor keizer Karel V verantwoorden op de rijksdag te Worms. Voor hij vertrekt schrijft hij aan zijn vriend: “Als ik niet terug kom omdat de vijanden mij in Worms vermoorden, wat heel gemakkelijk zou kunnen gebeuren, bezweer ik je, lieve broeder, niet te verslappen in de leer en zonder ophouden standvastig te blijven in de waarheid. Doe intussen ook mijn werk, nu ik hier niet kan zijn. Jij kunt het beter dan ik. Daarom zou het geen groot verlies zijn als ik verdween, tenminste als jij blijft. De Heere heeft in jou een geleerde kampvechter.”

Op de terugweg wordt Luther, na de helft van de 500 kilometer al te hebben afgelegd, zogenaamd ontvoerd. De keurvorst heeft er voor gezorgd dat de vogelvrij verklaarde monnik een veilige schuilplaats vindt op het kasteel de Wartburg bij Eisenach. Hier is hij maandenlang ondergedoken. Ondertussen moeten de colleges aan de universiteit en het preken en leidinggeven aan het gemeenteleven in Wittenberg wel doorgaan. De verantwoordelijkheid hiervoor tijdens deze afwezigheid van Luther van bijna een jaar, rust nu min of meer op de schouders van de 24 jarige Melanchthon. Een lawine van werkzaamheden dreigt hem te overstelpen. Binnen korte tijd blijkt ook dat hij een heel andere persoon is dan Luther: hij kan het niet aan. Volgen gaat hem makkelijk af. De waarheid onderzoeken en verdedigen liggen hem ook. In deze maanden schrijft hij een uitermate fel en persoonlijk getinte verdediging van de leer van zijn grote vriend en voorbeeld, Maarten Luther, tegen de beschuldigingen die de Sorbonne, de universiteit van Parijs, tegen Luther inbrengt.

In die maanden treden, als gevolg van Luthers geschriften, in Saksen drie priesters in het huwelijk. Alle drie worden gevangen genomen. Eén van hen woont in het gebied van hertog Georg, die de reformatie inmiddels vijandig gezind is. Ondanks alle pleidooien wordt hij ter dood gebracht: beter is het, volgens de roomse kerk, voor een priester een buitenechtelijke relatie te hebben, dan een wettig huwelijk te sluiten. Eén van de drie woont in het gebied van de keurvorst. Deze weet niet wat hij moet doen en vraagt raad bij Melanchthon. Graag neemt hij zijn verdediging op zich – wat de priester het leven redt...

10 **Loci Communes**

In de tijd van de kerkhervorming, waarin Melanchthon leeft, is de omgangstaal in Europa Latijn. Het eenvoudige volk verstaat het niet, maar elke enigszins ontwikkelde burger en mensen van adel, vorsten, theologen en studenten spreken en schrijven Latijn. Wanneer Melanchthon een geschrift uitgeeft dat niet voor de boerenbevolking is bedoeld, schrijft hij het in het Latijn.

Het geschrift dat ik nu aan de orde stel en dat lange tijd het belangrijkste boek van de Reformatie is, is ook in het Latijn geschreven en draagt daarom zo'n vreemde titel: *Loci Communes*.

Onder **Loci communes** (Latijn voor *algemene plaatsen*, hier bedoeld als *algemene grondbeginselen*) verstaat men een systematische samenvatting van de geloofsleer.

Ik schreef 'lange tijd het belangrijkste boek' omdat later Calvijns hoofdwerk, de *Institutie*, Melanchthons boek van zijn plaats verdringt. Maar als je weet dat Calvijn veel van de *Loci Communes* – dat hij in 1551 in een Franse vertaling te Genève laat drukken – van zijn vriend Melanchthon overneemt in zijn hoofdwerk, en dat de *Institutie* nog steeds het belangrijkste boek is van de protestantse kerken, dan besef je ook hoe weergaloos belangrijk het boek van Melanchthon uiteindelijk is.

Het boek ontstaat uit de colleges die Melanchthon houdt over de brief aan de Romeinen. Hij legt niet alleen uit wat elk woord betekent, maar ook maakt hij steeds aantekeningen over de boodschap die in deze brief zit. Die aantekeningen werkt hij in 1521 om tot een leerboek waarin hij de hoofdgedachten van Paulus in zijn brief aan de Romeinen, de hoofdzaken van de christelijke geloofsleer, weergeeft. Het boek heeft onder andere als doel, net als de *Institutie* van Calvijn, om de christen wegwijs te maken bij het lezen van de Bijbel.

Waar schrijft hij zoal over? In de loop van de veertig jaren dat Melanchthon aan zijn boek werkt, komen er steeds meer onderwerpen bij, zoals Wie God is, wat de schepping inhoudt, over de goede werken en over de kerk. Maar in de eerste uitgave gaat het hem vooral om de verhouding tussen God en ons; het gaat over de grote heilswaarheden, hoe we tot eer van God zalig worden. De onderwerpen zijn dan ook vooral: zonde en genade, wet en evangelie.

Allereerst gaat hij na wat Paulus bedoelt met zonde. Juist daarover zegt hij dingen van blijvende waarde. Zonde is de verborgen zelfzuchtige wortel van al onze menselijke daden. Daarom is niemand instaat uit eigen kracht, uit eigen vrije wil, het eeuwige heil te verdienen. Hier heerst alleen Gods genade. God geeft ons Zijn wet, met als doel dat wij daardoor zouden zien hoe verkeerd ons hart gericht is. Zo leert Hij ons aan onszelf te vertwijfelen. Dan komt het woord van het evangelie tot ons, de boodschap van de vergeving en van het nieuwe leven.

Als de mens de Goddelijke belofte gelooft dat Christus alles voor hem heeft volbracht en nog alles voor hem doet, als hij er niet aan twijfelt dat de gerechtigheid van Christus zijn eigen gerechtigheid is en dat de offerdood van Christus de verzoening is voor zijn zonden, dan is hij gerechtvaardigd. Geloof is vertrouwen op Gods barmhartigheid, en openbaart zich in bereidheid om de naaste te dienen. Alleen dit geloof rechtvaardigt ons, niet de sacramenten, die we moeten zien als gaven van God, aan ons zwakke mensen gegeven, om ons te troosten en te sterken.

Luther is opgetogen over het boek en vindt het het allerbeste boek dat er is; ja, zo goed dat het wel in de kerkelijke belijdenisgeschriften kan worden opgenomen. Later zegt hij: “Wie in onze tijd predikant wil worden, heeft twee grote voordelen. Ten eerste heeft hij de Bijbel, die hij nu zonder enige hindernis zelf kan lezen. Daarnaast heeft hij ook de *Loci Communes* van Filippus. Laat hem er vlijtig in lezen, net zolang totdat hij ze in zijn hoofd heeft. Wie deze twee boeken zich eigen maakt, is een theoloog die tegen de duivel en alle ketters op kan. Heel de theologie, de leer der waarheid, staat voor hem open, zodat hij verder alles met vrucht kan lezen.”

Onrust

Ik schreef: “Volgen gaat hem makkelijk af. De waarheid onderzoeken en verdedigen liggen hem ook.” Leidinggeven is echter een andere zaak. En daarover gaat het nu in het vervolg. In Wittenberg komt onrust. Een collega van Luther en Melanchthon, Andreas von Bodenstein, ook wel Karlstadt genoemd, vindt dat de theologische studie en ander onderwijs wel kan worden gemist. Eenvoudige boeren kunnen beter de Bijbel verstaan dan geleerde professoren. Verder vindt hij dat de kerkhervorming veel te langzaam gaat. Er moet eindelijk eens actie worden ondernomen. Luther is te slap, want hij laat de verkeerde kerkelijke gebruiken nog maar gewoon doorgaan. Hij (en anderen met hem) vindt dat Luther niet radicaal genoeg is, niet dapper genoeg. Luther preekt wel goed, maar hij laat in de praktijk alles maar gewoon toe. Daarom schaft hij de mis af en roept hij op om de heiligenbeelden te verbreken. Deze hervorming van allerlei kerkelijke buitenkant dingen noemt Luther later wettisch. Ook hij weet heel best dat de eredienst en heel kerk gereformeerd of hervormd moeten worden. Maar in tegenstelling tot de oproerige en radicale mannen beseft Luther dat gemeenteleden er eerst voor gewonnen moeten worden. Eerst moet de prediking van het zuivere Woord indringen in de harten. Eerst moeten mensen toe groeien naar die uitwendige ommekeer. Met een te haastige verandering van kerkelijke gebruiken wordt de loop van het Evangelie alleen maar gehinderd.

12 In diezelfde tijd van Luthers verblijf op de Wartburg komen er in Wittenberg ook zogenaamde profeten (uit Zwickau). Zij zeggen dat de Heilige Geest direct tot hen spreekt en dat ze dromen en visioenen van God hebben ontvangen. Ook wijzen zij de kinderdoop af. Je kunt begrijpen hoeveel onrust hierdoor ontstaat in de gemeente van Wittenberg én in het hart van Melanchthon. Hij raakt van deze zogenaamde profeten onder de indruk. Toch vertrouwt hij het niet helemaal en daarom schrijft er over aan zijn beste vriend, Luther. Deze reageert. Eén van de mooiste dingen, die hij hem schrijft om de zogenaamde profeten met hun dromen en visioenen op de proef te stellen, is: allen die nauwe omgang met God hebben, hebben veel last van **aanvechtingen**. Dat nu ontbreekt bij deze zogenaamde profeten! En daarom zijn ze te wantrouwen.

Maar dit advies helpt niet: de gemeente raakt meer en meer verward en daarom roept Melanchthon Luther op om terug te keren: *“De dijk is doorgebroken, ik kan de waterstromen niet meer tegenhouden.”* En Luther komt. O zeker, hij weet dat zijn leven groot gevaar loopt. Elk mens mag hem immers ongestraft doden... Maar hij kán het niet aanzien dat zijn geliefde gemeente te gronde gaat! Aan keurvorst Frederik de Wijze, die bezorgd is voor Luthers leven, schrijft hij: al zou het negen dagen lang woedende vijanden regenen, dan kom ik nog! Melanchthon is ontzettend blij. Nu kan hij weer rustig zijn werk doen: onder andere Luther helpen bij de laatste correcties van zijn vertaling van het Nieuwe Testament in het Duits: een van de meest belangrijke gaven van God in de tijd van de kerkhervorming!

Vakantie

Door al de onlusten, tijdens Luthers verblijf op de Wartburg, is het universitaire leven in Wittenberg schrikbarend achteruitgegaan. Het aantal studenten loopt sterk terug en bij velen ontbreekt de belangstelling voor wetenschappelijk werk. Met inspanning van al zijn kracht zet Melanchthon zich in om daarin verandering te brengen; wat hem ook gelukt. Maar in het voorjaar van 1524 begint hij tekenen van overspannenheid te tonen. Hij is altijd al mager maar nu wordt hij nóg magerder; ook neemt zijn slapeloosheid toe; en hij begint te lijden onder depressies. Aan een vriend schrijft hij: *“Ik zit thuis als een lamme schoenmaker en maak me bezorgd over de toestand van mijn gezondheid.”* Daarom vindt de keurvorst het goed dat hij vijf weken vakantie neemt. Hij besluit deze door te brengen in zijn geboorteland, de Paltz, waarnaar hij steeds heimwee heeft gehad. Hij wil zijn moeder bezoeken, die hij in zes jaar niet gezien heeft.

13 Luther zegt bij zijn afscheid: “Ga broeder Filippus, ga in godsnaam. Onze Heere Jezus heeft ook niet altijd gepreekt en onderricht gegeven. Soms bracht hij bezoeken bij vrienden en familie. Beloof me echter één ding: dat je terugkomt! Ik zal elke dag voor je bidden. En nu: ga!”

Wanneer Melanchthon in zijn geboorteplaats Bretten, bij zijn moeder is, komt de secretaris van de pauselijke gezant, kardinaal Campeggio, bij hem op bezoek, met het verleidelijke aanbod om weer terug te keren naar de schoot van de heilige moederkerk: het zal hem geen windeieren opleveren want hij zal rijk worden beloond. Maar Melanchthon is in zijn hart zo overtuigd van de waarheid, dat hij voor geen goud van de wereld Luther, de leer van Luther(!), wil verlaten.

Op de terugweg ontmoet hij de landgraaf van Hessen, die hem honderduit vraagt over de nieuwe leer die in Wittenberg wordt gepreekt. Melanchthon legt zo goed en zo kwaad als het gaat in kort bestek uit wat de eigenlijke bedoeling is van al de opschudding die Luther heeft veroorzaakt en belooft hem dit nog eens op papier te zetten. Hierdoor wordt de landgraaf van Hessen gewonnen voor de leer van de Reformatie en wordt hij een dappere bondgenoot in de strijd tegen de roomse kerk en tegen keizer Karel V.

De slaafse wil

In hetzelfde jaar schrijft de ‘vorst der humanisten’, Erasmus van Rotterdam, een boek tegen Luther en Melanchthon over de vrij wil. Luther reageert erop in 1525 met zijn meest belangrijke boek: de geknechte / slaafse wil. Melanchthon is eerst wel onder de indruk van het boek van Erasmus. De nog steeds jonge professor in de Griekse taal is van huis immers ook humanist. Hij zou heel graag vriendschap met de Rotterdammer hebben gesloten. En de vorst der humanisten van zijn kant had de jongen maar magister uit Wittenberg, deze ‘zuivere ziel’, graag onder zijn volgelingen gezien...

Melanchthon is in 1518 voor de Reformatie gewonnen, mede door de charismatische persoonlijkheid van Luther. Nu wordt hij door het boek van Erasmus aan het twifelen gebracht. Melanchthon begrijpt, dat hij er tussen komt te zitten. Erasmus legt nadruk op dingen die Luther volgens hem wel eens wat in de schaduw laat. Voor Erasmus heeft Melanchthon respect, maar toch, aan Luther is zijn hart verbonden. Hij wil deze twee graag tot elkaar brengen, maar...! Wanneer hij Luthers antwoordboek heeft gelezen, weet hij het zeker: de mens is voor de volle 100% afhankelijk van Gods genade, ook om tot geloof te komen. Er komt niets van ons in aanmerking; wij kiezen niet voor Jezus; wij besluiten niet om te gaan geloven...

14 Hoe er gepreekt moet worden

In 1527 gaat Melanchthon op kerkvisitatie. Hij bezoekt samen met Luther en andere godzalige mannen de gemeenten in de buurt van Wittenberg, om te bezien hoe het er geestelijk en financieel voor staat, in het bijzonder wel hoe de predikanten en schoolmeesters hun taak vervullen. De toestand is droevig! Hij is er verslagen van en zegt:

Ik ben in een moeilijke zaak gewikkeld en voor zover ik kan zien zonder resultaat. Alles is in verwarring, gedeeltelijk door onkunde, gedeeltelijk door de onzedelijkheid van de predikanten. Mijn hart bloedt. Dikwijls, als we klaar zijn met een visitatie in een of andere plaats, wil ik even alleen zijn en laat mijn tranen de vrije loop. En wie zou niet treuren als hij ziet hoe de talenten van de mens zo verschrikkelijk verwaarloosd worden en dat zijn ziel die in staat is zoveel te leren en te bevatten, zelfs onkundig is van haar Schepper en Heere?

Hij schrijft daarom een handleiding voor de predikanten hoe zij de gemeenten moeten voorgaan en wat ze moeten preken. Luther schrijft er een voorwoord in en keurt het boekje goed. Daarin lezen we dit:

Het is nuttig dat men over het geloof predikt. En wel zo, dat dat juist zij die berouw en leed over hun zonde hebben, moeten geloven dat deze zonden hun, niet om onze verdienste maar om Christus' wil, vergeven worden. Wanneer het berouwhebbende en verschrikte geweten daaruit vrede, troost en vreugde ontvangt dat het hoort dan de zonde ons vergeven zijn om Christus' wil, dát is het geloof dat ons voor God rechtvaardig maakt. En de mensen moeten vlijtig worden vermaand dat dit geloof er niet kan zijn zonder ernstig en waarachtig berouw en verschrikking voor God.

We bevinden wat betreft de leer voornamelijk dit gebrek, dat, hoewel menigeen preekt over het geloof, waardoor wij gerechtvaardigd moeten worden, er toch niet genoeg wordt aangewezen, hóe men tot het geloof komt, en bijna allen een stuk van de christelijke leer overslaan, zonder welke niemand kan verstaan wat geloof is. Want Christus zegt in het laatste hoofdstuk van Lukas dat men in Zijn Naam moet prediken berouw en vergeving van zonden. Want zonder berouw is er geen vergeving der zonden. Maar velen preken tegenwoordig alleen over vergeving van zonde en zij zeggen niets of weinig over berouw, terwijl er toch zonder berouw geen vergeving van zonden is. Vergeving der zonden kan zelfs niet verstaan worden zonder berouw. En wanneer men vergeving predikt zonder berouw, beelden mensen zich in dat ze vergeving bezitten...

15 De boerenopstand

Al jarenlang is het in Duitsland onrustig. De boerenbevolking wordt door de adel min of meer onderdrukt en uitgebuit. De geschriften van Luther maken meer dan ooit tevoren het verlangen wakker om vrij te zijn. Hieruit ontstaat een opstand die in 1525 aan duizenden boeren het leven kost. Luther wordt beschuldigd deze opstand hebben ontketend. Het uitbreken van deze onlusten treft Melanchthon diep. Hij ziet een burgeroorlog in het verschiet, waardoor alle levensordeningen ondersteboven zullen gaan. Een complete chaos blijft over. Hij schrijft op 16 april 1525: *“Hier zitten de duivel achter; hij wil de ware religie vernietigen. Dit is het einde der dagen.”*

Praeceptor Germaniae

Ik heb je al verteld dat er veel Latijn gesproken en geschreven werd in de dagen van Luther en Melanchthon. De titel boven dit stukje is zo'n Latijnse erenaam voor Melanchthon, en betekent “Leraar van Duitsland”. Waarom heeft Melanchthon deze erenaam gekregen? Omdat hij de grote hervormer van het onderwijs in heel Duitsland is. Luther schrijft, op advies van zijn vriend, een boekje aan de Duitse overheid dat ze scholen moeten stichten, en later houdt hij een preek dat ouders hun kinderen naar school moeten sturen. Maar de man die het schoolwezen heeft gereformeerd, is Melanchthon. Hij sticht in veel steden scholen en schrijft programma's hoe deze scholen les moeten geven. Beide vrienden weten maar al te goed dat de kerkhervorming doodbloedt, wanneer de jeugd niet wordt onderwezen. Hervorming van de kerk is onmogelijk zonder hervorming van de scholen, waardoor de jeugd de Bijbel leert lezen en psalmen leert zingen.

We zien in onze Heidelbergse Catechismus hetzelfde bij de uitleg van het vierde gebod, vraag en antwoord 103, waar de scholen worden genoemd in verband met de Rustdag en de eredienst, de prediking van de waarheid.

Augsburg

Heel veel van het leven en van de arbeid van Melanchthon sla ik over. Ik noem nog twee dingen. In de eerste plaats zijn bijdrage aan de belangrijkste geloofsbelijdenis van de jonge, hervormde kerk.

Keizer Karel V heeft het moeilijk met wat in Wittenberg gebeurt: de eenheid van zijn rijk is in gevaar. Daarom wil hij op een rijksdag over de godsdienstige onrust spreken met zijn rijksgrotten, de keurvorsten, hertogen, graven en bisschoppen van het grote Duitsland.

16 Op de rijksdag te Augsburg mogen de volgelingen van Luther hun geloofsbelijdenis overhandigen. De keurvorst van Saksen laat Luther en Melanchthon een aantal artikelen opstellen. Later werkt Melanchthon deze artikelen uit tot een grootse belijdenis (de *Confessio Augustana*), die op 25 juni 1530 voor de keizer en voor alle hoogwaardigheidsbekleders van het grote keizerrijk wordt voorgelezen. Deze belijdenis maakt diepe indruk op vriend en vijand.

Melanchthon heeft met deze geloofsbelijdenis de bedoeling eenheid te zoeken met de roomse kerk. Hij vindt het zó erg dat die vreselijke verscheurdheid is opgetreden, dat hij helaas meer dan eens niet aan het grote gevaar ontkomt, om de wezenlijke verschillen tussen Rome en Reformatie te verdoezelen. Vooral over het avondmaal worden er dingen beleden die wij niet voor onze rekening kunnen nemen. Wel hebben we diep respect voor het verlangen van Melanchthon om die dreigende en definitieve breuk in de kerk te voorkomen. Als dit echter niet anders kan dan met opoffering van de waarheid, moeten we helaas de breuk, met verdriet, aanvaarden...

Dat was in de tijd van Melanchthon zo; dat is nu nog zo.

Na het sterven van Luther

In 1546 sterft Maarten Luther. Ontroostbaar is onze Filippus: de kerkhervorming staat onder druk, van buiten (de roomse kerk en de keizer) en van binnen (allerlei verschillen komen onder de volgelingen van Luther openbaar). En de enige die nu de last kan dragen, is de zwakke Melanchthon, die wel een groot geleerde is en die heel goed is in het schrijven van boeken en traktaten; maar die als leider niet geschikt is. Ook is hij gauw geneigd tot compromissen: iedereen zoveel mogelijk te vriend houden, stempelt zijn optreden helaas te veel.

Bijna vijftien jaren overleeft hij Luther. Deze jaren worden voor hem verzuurd door nooit ophoudende twisten. Wanneer hij op 19 april 1560 sterft, is hij moe van al die strijd en verlangt hij ernaar om zijn Zaligmaker te zien en te verheerlijken. Luthers grote vriend, die hem altijd zo trouw terzijde stond, is opgeteerd in de dienst van de BIJBELSE hervorming van universiteit, school, kerk en staat!

Adres voor (gratis) abonnementen

ISO-PRINT, Antwoordnummer 21, 3350 VG Hardinxveld-Giessendam;
fax 0183 678402; e-mail: info@isoprint.nl

Bank: Rabobank Garderen, rek.nr. 32.14.43.128, t.n.v. De Catechisant

Kopij-adres: Dorpsstraat 17, 3886 AR Garderen; e-mail: wpieters@kliksafe.nl

website: www.dspieters.refoweb.nl

De Catechisant is ook verkrijgbaar in Engelse vertaling

Uitspraken van Melanchthon:

‘De Geest bemint op zijn tijd de stilte, waarmee Hij onze harten in beslag wil nemen en zo wil Hij woning maken bij hen die niet eierzuchtig zijn, maar slechts begerig om de waarheid te kennen en in te zien. De lieve bruid van Christus staat niet op straten en pleinen, ze brengt haar Bruidegom in het huis van haar moeder (Hooglied 8 vers 2). Ja, de stralen van de hemelse wijsheid zullen ons niet eerder verlichten dan nadat wij, om met Paulus te spreken, door het kruis zijn gelouterd en aan de vergankelijke dingen van deze wereld zijn gestorven.’

Diep is Melanchthon ervan overtuigd dat het geloof niet een zaak is van het verstand, maar van het hart; niet van het inzicht, maar van de innerlijke ervaring: ‘Wat voor nut heeft het te weten dat God de wereld heeft geschapen, zoals het eerste boek van Mozes ons leert, als je niet de goedheid en barmhartigheid van deze God aanbidt? En wat voor nut heeft het te weten dat God barmhartig en wijs is, als je er niet vast van verzekerd bent dat Hij voor jónu de barmhartige, voor jónu de rechtvaardig, voor jónu de wijze God is. Alleen degene die dit weet, bezit waarlijk kennis van God. Deze diepste Godskennis kan de filosofie ons niet geven; alleen de christen bezit haar.’

Uit een apologie / verdediging van Luther:

‘Als u vraagt welk nut het optreden van Luther voor de kerk heeft, laat ik dan alleen maar het belangrijkste noemen: hij heeft ons de ware betekenis van berouw en bekering weer geleerd; en getoond hoe men de sacramenten op de juiste manier moet gebruiken.’

‘In de theologie is het ons om twee dingen te doen. De eerste vraag is hoe we getroost zullen worden met het oog op de dood en op Gods oordeel. De tweede vraag is hoe we zuiver zullen leven. Het eerste is een zaak van ware, evangelische, christelijke prediking; iets wat de wereld en de menselijke rede niet kent. Dit is wat Luther leert en dit schenkt rechtvaardiging van het hart, waaruit de goede werken dan vanzelf ontstaan. Erasmus leert ons het tweede: goede zeden, zuiver leven. Daar hebben de heidense filosofen ook weet van. Maar wat heeft de filosofie gemeen met Christus, de blinde rede met de openbaring van God? Wie de filosofie volgt, weet wel van liefde, maar hij weet niets van geloof. En als de liefde niet voortkomt uit geloof, is ze niet echt, maar louter uiterlijke, farizeïsche huichelarij.’

Lijdenstroost

Neergedrukt door pijn en smart
Blijf ik op Gods liefde hopen:
Eeuwig staat de toegang open
Tot Gods hemel, tot Gods hart.

* * *

'k Denk niet dat God mij verstiet,
Nu Hij mij zoveel doet lijden.
Als Hij óphoudt met kastijden,
Zeg dán dat Hij mij verliet

* * *

Harde lessen gaaft Gij, Heer'!
Maar ik heb zoveel te leren.
Wil mij dagelijks bekeren,
Dat ik Uwe wegen leer.

* * *

Heer', hoe hoog de nood ook stijgt,
'k Zal mij rustig nederleggen.
U ter eer in ootmoed zeggen:
spreek Gij, Heer', ... Uw dienstknecht zwijgt.

● * *

Wat ik hier niet kan verstaan,
Zal ik namaals eens doorgronden,
Als ik, overdekt met wonden,
Eens Uw Rust mag binnengaan.

(Filippus Melanchthon)